

REFLECTIONS ON THE SPECIFIC OF THE ROMANIAN JURIDICAL CULTURE

Lecturer Ph D, Alexandru Florin Măgureanu
Faculty of Juridical and Administrative Sciences Spiru Haret Braşov, România
Post-Doctor, Institute of Juridical Research „Acad. Andrei Rădulescu”
magureanu_alexandru_1982@yahoo.com

ABSTRACT

ROME, LIKE OTHER ANCIENT STATES ASSESSED ITS SUPREMACY THROUGH WARLIKE CONQUERS, BUT ESPECIALLY THROUGH IMPROVING THE INSTITUTIONS AND EVEN THROUGH AN ASTUTE DIPLOMACY.

OF ALL THE LAW SYSTEMS IN THE ANCIENT WORLD, THAT OF ROME SEEMS THE MOST INTERESTING AND THE MOST INFLUENTIAL FOR THE SUBSEQUENT DEVELOPMENT OF THE SOCIETY AND LAW AT LARGE; THIS WAS DUE FIRST TO THE PRACTICAL SENSE OF THE ROMANS AND THEIR HUGE CAPACITY TO ASSIMILATE AND ADJUST OTHER LEGISLATIVE SYSTEMS AND CULTURAL SYSTEMS. IT IS ALSO TO BE REMARKED THE HUGE LEAP IT TOOK FROM ONE OF THE OLDEST ANCIENT STATES TO CREATING INSTITUTIONS AND CONCEPTS AS VALUABLE AS PRINCIPLES, WHICH WERE TO BE FOUND IN THE ROMAN EMPIRE AND TO DECISIVELY SUPPORT THE ROMAN LEGAL SYSTEM. THERE ARE TWO CHARACTERISTICS WHICH WE BELIEVE BETTER CHARACTERIZE THE SPECIFIC OF ROMAN JURIDICAL CULTURE: CONSTRUCTIVISM AND CONSERVATISM.

KEY WORDS: HISTORY OF LAW, ROMANIAN JURIDICAL CULTURE

1. INTRODUCERE

Roma –arată N. Iorga- „înlouieşte pe Alexandru cel Mare; cetatea stăpâneşte acolo unde un om, un comandant de oaste încercase de a realiza unitatea care a fost odinioară a monarhiilor orientale. Imperiul roman nu este altceva decât continuarea acestor împărății din lumea răsăriteană”^[66]

Romanii nu au imitat forma de guvernământ a grecilor, însă deoarece se trăgeau din același trunchi indo-european ca și neamurile din Grecia, istoria Romei vechi se aseamănă cu istoria Atenei și a celorlalte cetăți grecești^[67]. Influența elenismului la Roma este evidentă^[68] și chiar s-

⁶⁶ (N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ed. Institutului de istorie universală „N. Iorga”, București, 1944, p. 281)

⁶⁷ (Hendrick Willem Van Loon, *Istoria Omenirii*, Ed. Venus, București, 1991, p. 82)

⁶⁸ [Exemplele influenței elenistice în cultura și dreptul roman sunt numeroase. Este știut de exemplu, că Cicero s-a format pe lângă retorii din Rhodos. Lucretiu s-a inspirat din Epicur ; Catul, Vergiliu și Horațiu datorează mult vocabularului și miturilor preluate de la alexandrini. Chiar și sistemul principatului, introdus și perfecționat de August

a spus că Grecia învinsă l-a biruit pe „barbarul” învingător. „Spiritul latin” și-a găsit însă propria cale de expresie^[69], a integrat cunoștințele, arta, literatura și specificul elen în propriul mod de viață, mai pragmatic, mai eficient și le-au transformat într-o creație cu totul nouă.

Atunci când dreptul roman a ajuns la cel mai înalt grad de dezvoltare și-a meritat, cu drept cuvânt, numele de rațiune scrisă atunci dreptul nu mai era ordinul inflexibil al puterii publice, regula impusă și absolută; fundamentul său nu mai era autoritatea, ci rațiunea^[70]. Până și în relația cu zeii, romanii aplicau principiul *do ut des* (dau ca să imi dai).

2. SOCIETATE PATRIARHALĂ ȘI MILITARISTĂ

Roma a fost întotdeauna o societate patriarhală și militaristică. Comportamentul virtuos și cea mai nobilă formă a sa, sacrificiul de sine pentru binele statului genera cele mai mari onoruri în lumea romană^[71]. Succesele militare permiteau aristocrației militare să pretindă, și într-o anumită măsură să câștige, respectul cetățenilor fie ca *laus* (laudă) fie ca *gloria*^[72]. Virtuțile înaintașilor funcționau într-un mod asemănător cu cel în care funcționează religia: *mos maiorum* ofereau structură, o fundație solidă, pentru întreaga societate romană, influențând inevitabil și dreptul, inclusiv dreptul penal roman. Senatorii și cavalerii erau cei vizați în primul rând, cei obligați să respecte tradițiile, riscând altfel să își piardă statutul. Nobililor li se cerea să dea un exemplu celorlalți cetățeni^[73]. Există un cod bazat pe valori tradiționale. Cele mai înalte funcții politice, cele care aveau *imperium*, presupuneau și dreptul de a conduce legiunile. Cei doi consuli aveau de fapt și rolul de comandanți militari. Datoria față de patrie (*fides*) era promovată la romani (ca și în cetatea greacă) ca o metavaloare.

se inspiră, într-o oarecare măsură, din monarhia elenistică. Lista de exemple nu se oprește aici, transformările politice din Grecia fiind de multe ori oglindite în transformări culturale la Roma. Au existat mulți reprezentanți de marcă în Roma ai filoenismului (ca de exemplu Flamininus, Scipio Africanul și multe familii de nobili ai căror copii erau educați de filosofi sau artiști greci sau, în sfârșit, intelectuali greci de marcă, ce erau primiți în cercurile elitelor romane). Au existat însă și foarte mulți romani „conservatori”, care se manifestau fățiș împotriva influențelor grecești și pentru stilul de viață tradițional roman (un bun exemplu în acest sens este Marcus Porcius Cato, un *homo novus*, despre care Plutarh ne spune că se mulțumea cu un mic dejun rece, frugal, veșminte simple și o locuință modestă. Interesant este faptul că și Cato primise în copilărie o educație grecească). Influența grecească se resimțea chiar și în cadrul procesului, prin retorica greacă pe care o foloseau juriștii, până în secolul al doilea î.e.n. când jurisprudența romană și-a consolidat propriile caracteristici, fiind mai degrabă preocupată de problematica practică, de procedurile tehnice ce puteau fi folosite în cazurile particulare, decât de teoretizări abstracte. Aceasta a dus și la transformarea literaturii juridice într-o lungă înșiruire de spețe, mai degrabă decât expuneri abstracte. Este evident însă și că gânditori precum Platon au influențat puternic și procesele romane, mai ales prin construcția dialectică. Grecii, afirmă Cicero, au dezvoltat geometria, matematicile în general, pe când romanii se osteneau să măsoare suprafețe de pământ și să elaboreze tot felul de calcule practice. În timpul domniei sale, Nero își propusese organizarea Imperiului conform modelului elenistic.]

⁶⁹ (Mihai Gramatopol, *Civilizația elenistică*, Ed. Orientul Latin, Brașov, 2000, p. 328)

⁷⁰ (Grig I. Alexandrescu, *Studiu asupra istoriei generale a dreptului*, Ed. Tipografia Alexandru Codreanu, Focșani, 1905, p. 2)

⁷¹ (W.V. Harris, *War and imperialism in Republican Rome, 327–70 B.C.*, Ed. Oxford University Press, 1979, pp. 9–53)

⁷² (W.V. Harris, *op. cit.*, p. 15)

⁷³ (Se pare că în timpul censorului Tiberius Sempronius Gracchus, în 169, oamenii își stingeau lămpile atunci când censorul venea spre casă, de teamă ca acesta să nu creadă că ei organizează petreceri și beau peste măsură -Plutarh *Tiberius Gracchus* 14.3)

Potrivit lui Titus Livius^[74] cei care i-au adus lui Lucius Quinctius Cincinnatus (consul în anul 460 î.e.n., dictator în 458 și în 439) știrea desemnării sale ca dictator l-au aflat încovoiașt asupra plugului, în timp ce își lucra bucata de ogor. Cincinnatus și-a „șters sudoarea de pe față”, a îmbrăcat *toga praetexta* și apoi a acceptat numirea.

Până și fastul celebrelor banchete romane a fost limitat în anumite perioade. De exemplu, prin *Lex Orchia* din 182 se institua un număr maxim de oaspeți ce puteau lua parte la o petrecere. Prin *Lex Fannia* din 161 se institua o sumă maximă ce putea fi cheltuită cu ocazia unui banchet și era interzisă servirea de găini îngrășate, precum și limitată cantitatea de carne pe care o persoană o putea consuma într-un an. Sunt cunoscute, de asemenea, și *Lex Cornelia sumptuaria*, legi adoptate de Sulla ca parte a reformei sale sociale și instituționale începând cu anul 82 î.e.n. Legile somptuare fixau prețuri maximale la care produsele alimentare „de lux” puteau fi vândute. Este probabil totuși că astfel de legi nu erau promulgate doar dintr-un simț al datoriei sau un respect deosebit pentru morală, cât mai degrabă pentru a câștiga capital politic (fenomen la care asistăm și astăzi).

Femeile erau considerate cetățeni (desigur, dacă îndeplineau toate cerințele pentru această calitate), dar erau excluse din sfera politicului. Cu toate acestea, spre deosebire de Grecia, femeile apăreau în spațiul public, existând chiar situații în care anumite femei au avut titlul de magistrat. Multe dintre femeile romane au avut o influență politică deosebită. Spre exemplu, Agripina, soția împăratului Claudius a condus în anul 49 exercițiile unor legiuni romane, iar celul Caratacus a crezut că ea este conducătoare alături de Claudius și s-a închinat și în fața tronului ei.

Femeia liberă romană era obligată de legea morală să se abțină de la orice relație sexuală cu un bărbat înainte de căsătorie, iar după căsătorie să nu aibă asemenea relații decât cu soțul său. În schimb, bărbatul nu era supus aceleiași reguli morale, decât în cazul în care atenta la castitatea unei virgine sau la soția altuia. Tribunalul domestic era cel care avea puterea de a condamna și de a pronunța chiar pedeapsa capitală, pentru a sancționa acest tip de fapte. Această instanță se ocupa însă numai de adulți, și aceștia nu puteau fi chemați să dea socoteală decât în fața tribunalului din propriul *domus*^[75]. Dacă victima își făcea singură dreptate, cel mai adesea procedura de *iniuria* sau de ucidere rămânea ineficace^[76].

Serviciul militar era obligatoriu pentru toți cetățenii cu vârste între 17 și 60 de ani (cei care depășeau 45 de ani erau desemnați în cadrul trupelor de ocupație sau în serviciile auxiliare). În anul 105 î.e.n. a fost creată o armată permanentă de profesioniști, angajați cu soldă pentru 16 sau 20 de ani, după care li se distribuia un lot de pământ. Efectivul militar avea să ajungă, în vremea lui Augustus, la 25 de legiuni, adică 150.000 de oameni^[77].

3. **FAMILIA ȘI PATER FAMILIAS**

Cuvântul *familia* avea în dreptul roman mai multe accepțiuni, respectiv fie totalitatea sclavilor aflați în proprietatea cuiva, fie un grup de persoane aflate sub aceeași putere, fie totalitatea bunurilor și persoanelor aflate sub puterea lui *pater familias*. *Pater familias*, figură dominantă, exercita în cadrul familiei romane o putere care își avea obârșia în societatea gentilică primitivă, anterioară societății romane, societate cu specific patriarhal, caracterizată prin autoritatea șefului

⁷⁴ (Titus Livius, 3, 26, 7-12)

⁷⁵ (Theodor Mommsen, *Le droit pénal romain*, Ed. Albert Fontemoing, Paris, 1907, vol. II, p. 414)

⁷⁶ (Valerius Maximus, 6,1,13)

⁷⁷ (Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, vol. I, p. 716)

de familie asupra tuturor membrilor acesteia, ea extinzându-se și asupra bunurilor. În epoca veche, această putere care era unică și nelimitată purta numele de *manus*. Ulterior, cu trecerea timpului și odată cu schimbarea condițiilor materiale de existență a societății romane, unica putere *manus* s-a pulverizat într-o mulțime de alte puteri derivate numite după persoanele sau bunurile asupra cărora se exercitau. Astfel, în ceea ce privește persoanele, ea a evoluat și s-a diversificat în următoarele forme: *patria potestas*, *manus* și *mancipio*, iar în ceea ce privește bunurile, *dominica potestas* și *dominium*. Condiția de fiu nu apărea automat ca rezultat al nașterii. Tatăl trebuia să îl recunoască ridicându-l, în caz contrar copilul era abandonat și, de obicei, lăsat să moară. *Pater familias* exercita o autoritate incontestabilă asupra familiei. Fiul adult își putea întemeia o gospodărie proprie, juridic însă tot ce câștiga rămânea proprietatea tatălui indiferent că a fost obținut prin muncă proprie ori dintr-o donație străină și, atâta timp cât trăiește tatăl, persoana supusă nu are niciodată recunoscut dreptul la proprietate^[78]. Prin urmare, fiul nu poate să înstrăineze nimic fără acordul tatălui și nici nu poate lăsa moștenire. Puterea pe care o avea *pater familias* nu era pierdută nici din cauza vârstei înaintate și nici din cauza bolii, fie ea fizică sau psihică.

De la început, romanii au practicat monogomia. Morala civică se baza, în măsură sensibilă, pe morala cuplului. Procrearea, îndeosebi în această secvență istorică, zămisirea de copii, era considerată ca o îndatorire fundamentală a cuplului^[79]. În epoca clasică, s-au luat măsuri de îngrijire a puterii lui *pater familias*, exercitată atât asupra persoanelor, cât și asupra bunurilor. Sfârșitul republicii, marcat de schimbări economice și politice, a determinat modelarea și adaptarea la nivelul noilor condiții de viață socială. Astfel, dreptul de viață și de moarte asupra copiilor a fost limitat, tatăl de familie rămânând cu dreptul de a aplica anumite pedepse mai ușoare fiului său. Privitor la dreptul de a-și vinde copiii, acest obicei a dispărut treptat, doar dreptul de a expune, de a abandona copilul s-a menținut în dreptul clasic. În epoca primitivă este posibil ca nerespectarea obligațiilor de părinte, soț sau fiu să fie considerate trădare (*perduellio*). Totuși, se ridică semne de întrebare asupra faptului de a ști dacă pedepsele *sacrationes*, pe care legile regale le pronunțau împotriva copiilor vinovați de rele tratamente aplicate părinților sau împotriva soților care-și vindeau nevasta ca pe o proprietate^[80], trebuiau să fie considerate drept decizii pur religioase, a căror executare era încredințată zeilor sau dacă *sacratio* era un termen care desemna procedura derulată în fața magistraților și comisiilor.

Relația dintre patron și client era oarecum similară cu cele din interiorul familiei. Orice violare a obligațiilor reciproce impuse de acest tip de relație erau tratate similar cu o încălcare a legăturilor de familie. Este probabil chiar ca uciderea patronului de către client să fi fost tratată ca un paricid, iar nu ca un omor obișnuit.

Pietas este o valoare idealizată în relațiile de familie. Cuvântul „*pietas*” ar putea fi definit ca sentiment al datoriei, respect datorat sau datorie față de familie. Copiii datorează *pietas* părinților și în același timp părinții datorează *pietas* copiilor la fel cum soția trebuie să își respecte soțul. Familia este fidelă ginții din care face parte iar ginta împreună și toți membrii săi au o datorie de *pietas* față de stat.

4. HONESTIORES ȘI HUMILIORES

⁷⁸ Theodor Mommsen, *Istoria romană*, Vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 49)

⁷⁹(Eugen Cizek, *Istoria Romei*, Ed. Paideia, București, 2002, p. 41)

⁸⁰ (Plutarh, *Rom.*, 22)

Adâncirea diferențelor dintre bogați – *honestiores* și săraci – *humiliores* este specifică societății romane, începând mai ales cu perioada principatului. Diferențierea între clasele sociale, nu numai între sclavi și oamenii liberi ci și între *honestiores* și *humiliores*, se reflecta în toate aspectele vieții sociale, inclusiv în drept (fie că vorbim despre dreptul civil sau dreptul penal). Nobilitatea romană avea un caracter de castă, de altfel marile familii aristocratice romane se înrudeau între ele prin legături strânse și complexe; de exemplu, Calpurnii, Pisonii, Silanii, Domitii, Cornelii Sulla, Anii Valerii Messala și Iulio-Claudienii, deși rivali, erau cu toții veri^[81]. Cei care făceau parte din clasele de jos erau expuși la pedepse mai severe. O persoană care făcea parte dintr-o clasă superioară, putea fi exilată în timp ce, pentru aceeași faptă, un individ dintr-o clasă inferioară era condamnat la moarte. Pentru *honestiores*, pedeapsa capitală era de multe ori transformată în exil. Chiar și atunci când erau executați, cei care făceau parte din clasele superioare nu erau executați prin crucificare, ardere de vii sau aruncați animalelor sălbatice în arenă, așa cum se întâmpla în cazul celor care făceau parte dintre *humiliores*. Hadrian spune că o astfel de pedeapsă nu este posibilă în cazul celor din clasele superioare, decât în caz de paricid^[82]. Dimpotrivă, sub Atonin Pius^[83] și sub Septimiu Sever, pedeapsa cu moartea a devenit represiunea obișnuită nu numai pentru crima de lezmajestate ci și pentru alte crime grave, evoluție ce a fost menținută și mai târziu în dreptul roman.

5. DREPTUL ȘI RELIGIA

Originile științei dreptului roman sunt strâns legate de practicile religioase tradiționale. Inițial, în epoca foarte veche a dreptului roman, ea se reducea la cunoașterea formulelor, ținute în secret de către pontifi, similar cu ritualurile religioase. Această situație era rezultatul confuziei existente între *ius*, *honestum* și *fas*. Justificarea pedepsei și mai ales a execuției capitale se regăsește, cel puțin inițial, în religie, în oferirea victimei către zeitatea ofensată prin faptă și a cărei răzbunare ar putea altfel să cadă asupra întregii comunități^[84]. Chiar și cuvântul *sanctio*, prin care se desemna pedeapsa pentru încălcarea unei legi, are în mod evident o legătură cu *sanctus*, *sacer* și *sacratio*^[85]. În ceea ce privește religia, Roma nu a adoptat un model expansionist, ci a avut loc mai degrabă o absorbție a elementelor religioase specifice altor civilizații mediteraneene, însă trebuie să subliniem importanța pe care a avut-o cultul finanțat din resurse publice – *sacra publica*^[86]. Practicile religioase puteau fi regăsite în orice aspect al vieții de zi cu zi. Banchetele erau de obicei precedate de sacrificii, construirea unei case sau începerea unei călătorii presupuneau unele mici sacrificii, la fel întâlnirile senatului, paradele sau războaiele. Multe dintre aceste practici au supraviețuit și perioadei de după introducerea creștinismului.

A existat însă, la Roma, și o diferențiere clară între *res sacrae* și *res publicae*. S-a afirmat, în studiile recente, că atât practicile religioase ale romanilor, cât și cele juridice, nu ar fi atât de neschimbate cum se credea anterior, ci mult mai dinamice. Observăm însă conservatorismul specific roman, și unul din multele exemple ce ar putea fi date în acest sens este ținerea sărăbătorilor cu caracter religios la Alba Longa la mult timp după ce orașul nu mai reprezenta un

⁸¹(E. Cizek, *Secvența romană*, Ed. Politică, București, 1986, pp. 49 și urm.)

⁸² (*Dig.*, 48,19,5)

⁸³ (Gaius, 1,128)

⁸⁴ (J. L. Strachan-Davidson, *Problems of the Roman criminal law*, Ed. Oxford Clarendon Press, 1912, p. 1)

⁸⁵ (J. L. Strachan-Davidson, *op. cit.*, p. 3)

⁸⁶ (Jörg Rüpke (coord.) *A companion to Roman religion*, Ed. Blackwell Publishing, 2007, p. 4)

important centru urban^[87]. Se pare că nu existau consecințe juridice, potrivit vechilor legi, pentru lipsa de credință. Există însă posibilitatea ca statul să ceară în mod expres o manifestare a credinței, cu anumite ocazii. Spre exemplu, după moartea lui Cezar, atunci când acesta a fost deificat, s-a ordonat fiecărui cetățean, sub pedeapsa cu moartea, să sărbătorească aniversarea nașterii dictatorului^[88]. Cultul altor zei decât cei ai Romei sau cei adoptați de stat nu era considerat un delict, dar acest lucru nu împiedica mereu ca anumite forme străine de religie să fie dezaprobată moral și politic⁸⁹, luându-se frecvent, în Republică, dar și în Imperiu, măsuri împotriva superstițiilor străine. Au fost luate astfel de măsuri împotriva cultului egiptean, perceput ca fiind prea șocant pentru occidentali, ceea ce a dus la represiune^[90].

Fără a intra în detalii, notăm totuși că în anul 186 î.e.n. (cu mult deci înainte de persecutarea creștinilor) a fost adoptat un *senatus consult* numit „*de Bacchanalibus*”, ce își propunea să suprimă cultul lui Dionis. Aderenții, în număr de 7000, au fost acuzați de mai multe crime: nu numai că prestaseră jurăminte să nu spună nimic, dar practicau orgii rituale, organizau asasinat pentru a câștiga averi și s-au folosit de falsuri. Credem că asprimea pedepselor și modul în care acest caz și-a găsit rezolvarea, nu trebuie pus neapărat în legătură cu o intoleranță excesivă la Roma față de cultele religioase, ci mai degrabă cu prevenirea unei conspirații. Severitatea și amploarea anchetei, ce s-a întins se pare pe o perioadă de 5 ani, demonstrează caracterul politic al procesului^[91]. Pericolul nu este reprezentat în primul rând de practicarea unui cult, ci de un eventual complot împotriva statului. După cum spunea Ovidiu, Roma era „locul cel mai demn de întâlnire al tuturor zeilor”. Cultele străine erau admise, recunoscute la Roma prin integrarea formală în cultele oficiale. În *de Bacchanalibus* prevedea că nimeni, în compania a mai mult de 4 persoane, bărbați sau femei (trei femei și doi bărbați), nu va lua parte la ritualuri sacre, decât cu aprobarea pretorului și a senatului. Trebuie să luăm în calcul și momentul în care aceste întâmplări au avut loc, respectiv la scurtă vreme după îndelungata criză socială, politică și militară de după cel de-al doilea război punic, moment în care securitatea statului trebuia să fie protejată împotriva oricăror forme de conspirație.

CONCLUZII:

Romanii au fost constructori excelenți nu numai în domeniul arhitecturii ci și al dreptului. În același timp, spiritul roman a avut un conservatorism specific. Aproape niciodată nu au fost suprimate instituții sau valori. Întotdeauna valorile (fie ele ale popoarelor cucerite sau asimilate fie ale „aliaților” Romei) au servit ca bază pentru noi construcții, iar noile construcții odată terminate au fost menținute cu încăpățănare, mergând până la a păstra vechi instituții, care uneori nu aveau o prea mare însemnătate reală. Cu toate că Roma pune mare preț pe tradițiile rurale, pe spiritul rustic, orașul, cetatea erau idealizate, erau locul unde vroia să locuiască toți romanii.

În lucrarea sa „Despre legi” (5,17), Cicero arăta că există un drept deasupra legilor omenești o ordine universală, ceea ce le conferă legilor ceva nepieritor, etern. Potrivit lui Cicero,

⁸⁷(Plinius, *Naturalis Historia*, 3,69-70)

⁸⁸(Dion, 47,18)

⁸⁹(Cicero, *De Legibus*, 2,8,19)

⁹⁰(Titus Livius, 4,30 ; 25,1,7,5)

⁹¹(Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Ed. Științifică, București, 1992, vol. II, p. 127)

legea este rațiunea supremă înscrisă în natura noastră dar dezvoltată și perfecționată prin cugetul nostru.

Multe dintre pedepsele popoarelor antice ne șochează prin brutalitatea lor. Uităm însă uneori, cât de recent a apărut de fapt principiul umanismului pedepsei. Chiar privind cu un ochi critic, impactul pe care dreptul roman îl are asupra dreptului modern este unul uriaș, ce nu poate fi ignorat. Mai mult decât atât, studiul dreptului roman demonstrează că este posibilă crearea unei culturi juridice noi, unei culturi juridice originale, prin folosirea de principii generale identice. O astfel de „rețetă” se poate dovedi folositoare în construcția unor sisteme juridice noi, cum este cel al Uniunii Europene.

Recunoaștere:

Lucrarea a beneficiat de suport financiar prin proiectul cu titlul **“Studii doctorale și postdoctorale Orizont 2020: promovarea interesului național prin excelență, competitivitate și responsabilitate în cercetarea științifică fundamentală și aplicată românească”**, număr de identificare contract POSDRU/159/1.5/S/140106. Proiectul este cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. **Investește în Oameni!**

BIBLIOGRAFIE

1. Cicero, *De Legibus*
2. E. Cizek, *Secvența romană*, Ed. Politică, București, 1986.
3. Eugen Cizek, *Istoria Romei*, Ed. Paideia, București, 2002
4. Grig I. Alexandrescu, *Studiu asupra istoriei generale a dreptului*, Ed. Tipografia Alexandru Codreanu, Focșani, 1905
5. Hendrick Willem Van Loon, *Istoria Omenirii*, Ed. Venus, București, 1991
6. J. L. Strachan-Davidson, *Problems of the Roman criminal law*, Ed. Oxford Clarendon Press, 1912
7. Jörg Rüpke (coord.) *A companion to Roman religion*, Ed. Blackwell Publishing, 2007
8. Mihai Gramatopol, *Civilizația elenistică*, Ed. Orientul Latin, Brașov, 2000
9. Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ed. Institutului de istorie universală „N. Iorga”, București, 1944
10. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, vol. I
11. Plinius, *Naturalis Historia*
12. Theodor Mommsen, *Istoria romană*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, Vol. I
13. Theodor Mommsen, *Le droit pénal romain*, Ed. Albert Fontemoing, Paris, 1907
14. W.V. Harris, *War and imperialism in Republican Rome, 327–70 B.C.*, Ed. Oxford University Press, 1979
15. Titus Livius, *Ab urbe condita*
16. Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Ed. Științifică, București, 1992, vol. II